

EFLÂTUN MESCİDİ

Konya'da kiliseden çevrilerek
önce mescid, daha sonra
saat kulesi olarak kullanılan
ve bugün mevcut olmayan yapı.

Konya'nın ortasında Alâeddin tepesi olarak adlandırılan höyüğün üstünde bulunuyordu. Yapı çeşitli yayınlara Amphilokios Kilisesi, Eflâton Rasathânesi, Saat Kulesi gibi adlarla da geçmiştir. Tesbit edilebildiği kadarıyla bu kiliseden ilk bahseden kişi Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû Bekir el-Herevî'dir (ö. 611/1214-15). Herevî, çağının başlıca ziyaret yerleri hakkında bilgi verdiği *Kitâbü'z-Ziyârat* adlı eserinde buradan, "Konya şehrinde büyük caminin yanındaki kilisede hakîm Eflâton'un mezarı vardır" diye bahsetmiştir. Herevî'nin burada gömülü olduğunu bildirdiği Eflâton ise İlkçağ'ın tanınmış felsefecisi Platon ile aynı kişi gibi görünmektedir. İslâm coğrafyacılarından Yâkût el-Hamevî de kaynak göstermek suretiyle bu bilgiyi *Mu'cemü'l-büldân*'ında tekrarlamıştır. Böylece bu eski Bizans kilisesi hakkında, aynı zamanda Eflâton'un da mezarı olduğu yolunda daha Selçuklular zamanında yaygın bir rivayetin bulunduğu anlaşılmaktadır.

1465-1466'da Kudüs'e giden Rus hacısı Vasilij dönüşünde Konya'ya uğradığında gördüğü bu kilisenin Türkler tarafından Platon'a, hristiyanlar tarafından Amphilotheos'a (doğrusu Amphilokios) izâfe edildiğini belirttikten sonra, "Mezarı, büyük kapı ile sunağa göre kuzeydeki kapı arasında bulunmakta ve bu mezardan günümüze kadar hâlâ kutsal yağ sızmaktadır" kaydını ilâve eder. Amphilokios (ö. 401'e doğru) tanınmış hristiyan din adamlarındandır. Büyük ihtimalle kilisede mezarı olan kişi bu Amphilokios'tur.

Eflâton
Mescidi'nin
eski bir
fotoğrafi
(S. Eyice
fotoğraf
arşivi)

Türkler'in bu kiliseye Eflâton adını nasıl yakıştırdığı hususunda F. W. Hasluck çeşitli faraziyeler ortaya atmıştır. Ona göre Eflâton adı Amphilokios'un halk ağzında bozulmuş şeklidir. İkinci bir faraziye ise kilisenin aslında Ankaralı Aziz Platon'a ithaf edilmiş olması ihtimalidir. Fakat bu iki faraziye de destekleyecek yeterli bilgi yoktur. Yalnız Orta Anadolu'da Türk devrinde halk arasında, yer altı sularını istediği gibi idare eden, gölleri kurutan veya yer altı sularını göl haline getirebilen yarı sihirbaz, yarı mühendis bir Eflâton'un varlığına inanılır. Esasen Kâtib Çelebi de bu inanıştan bahseder: "Vilâyet ahalisi, Konya sahrası bir zamanda derya imiş, Eflâton tedbir edip bir tarik ile mahveylemiş derler" (*Cihan-nümâ*, s. 616). Nitekim Konya ile Sille arasındaki Akmanastır'ın Selçuklu kaynaklarında bir adı Deyr-i Eflâton'dur. Beyşehir dolaylarında Hitit çağından beri kutsal sayılan bir Eflâton pınarı vardır. Konya'daki kiliseye Platon-Eflâton rivayetinin yakıştırılması, herhalde Selçuklu döneminden daha eskiye Bizans çağına, hatta daha da önceye kadar iner.

Selçuklu döneminde bu kilisenin, Selçuklu sarayındaki hristiyan asıllı kadınların ibadetlerine tahsis edildiği yolundaki faraziyenin bir dayanağı yoktur. Buranın Eflâton'un rasathânesi olduğuna dair söylenti de asılsızdır. Mehmed b. Ömer el-Âşıkî, 1005-1006 (1596-1597) yıllarında yazdığı eserinde Konya'dan bahsederken, "Buranın kalesinde Eflâton'un kabri vardır" demektedir. Fakat Osmanlı idaresinin başlarında şehirdeki bu kilise Eflâton Mescidi adıyla camiye çevrilmiştir. Nitekim Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki *Karaman Eyaleti Defteri*'nde 881 yılı Ramazanında (Aralık 1476) yazılan bir kayıta, Eflâton Mescidi'nin evkafı olarak iki dönüm arazi ile üç dönüm bağ görülmektedir. Böylece bu eski kilisenin Eflâton Mescidi adıyla, iç kalede teşekkül eden mahallenin hizmetine tahsis edildiği anlaşılmaktadır. İbrahim Hakkı Konyalı'nın tesbitine göre, 992 (1584) tarihli *Tahrir Defteri*'nde burası "Vakf-ı Mescid-i Eflâton der İçkale Ber-mûcib-i Defter-i Atık" başlığı ile kaydedilmiştir. Başbakanlık Arşivi'ndeki *Karaman Defteri*'nde ise (nr. 387) mescidin evkafı olarak Kızılkurt çiftliği, dört dönüm bağ ve tarla ile Girvat köyündeki bir çiftlik gösterilmiştir. Yine İ. Hakkı Konyalı, Kızılkurt çiftliğiyle Koca köyünün gelirlerinin Eflâton Mes-

cidi mütevellileri Seyyid Mehmed ile Seyyid Mustafa'ya verilmesini bildiren Şevval 1201 (1787) tarihli bir hükmü özel elde gördüğünü belirtir. Konya Vakıflar Müdürlüğü'ndeki bir defterde ise 1229'da (1814) evkafın gelirinden bir kısmının Seyyid Abdurrahman'a tevcihi bildirilmektedir. Bütün bu kayıtlar, Eflâton Mescidi'nin XIX. yüzyıl başlarına kadar mescid olarak kullanıldığını gösterir.

W. Ramsay'in yazdığına göre, XIX. yüzyıl içinde Konya Rumları bu mescidde namaz kılanların öleceğine dair bir söylenti çıkarmışlardı. Bu söylenti bir yana şehrin bu bölgesi zamanla iyice boşalmış, hatta yakındaki Alâeddin Camii'nin bile cemaati azalmış olduğundan Eflâton Mescidi'nin artık terkedildiği düşünülebilir. Belki de bu sebeple 1872'de Konya Valisi Burdurlu Ahmed Tevfik Paşa, Eflâton Mescidi'ni bir saat kulesi haline getirmek için kubbesinin üstüne dört köşe ahşap bir oda yaptırarak bunun da üstüne yine ahşaptan bir kule oturtmuştur. Dört cephesinde birer saat kadranı bulunan bu kule ile altındaki odanın dışarı ile bağlantısı, binanın damından yukarı çıkan ahşap bir merdivenle sağlanmıştı. Böylece yeni bir hüviyet kazanan Eflâton Mescidi Saathâne olarak adlandırılmıştır. Binanın mihrap duvarının dış yüzüne Sultan Abdülaziz'in tuğrası, altına vilâyet mektupçusu Hâlet Bey tarafından yazılmış beş beyitlik bir tarih kitâbesi konulmuştu. Bunun son beytinde, "Bu bünyâdeğhin tecdidine Hâlet dedim târîh / Rasadgâh-ı Felâton'ken yapıldı kulle-i sâat 1289 (1872)" mısraları bulunuyordu. Bu satırlardan, buranın evvelce Eflâton Rasathânesi olarak adlandırıldığı mânasını çıkarmak mümkündür.

Tepesine saat kulesi konulduktan sonra Eflâton Mescidi'nin içi pencereleri örülerek ambar haline getirilmiştir. İ. Hakkı Konyalı çocukluğunda buranın gaz deposu olduğunu bildirir. Daha sonraları B. Pace cephane olduğu için binanın içine giremediğini yazar.

I. Dünya Savaşı yıllarında Vali Muammer Bey zamanında yapının üstündeki ahşap oda ile saat kulesi sökülüp kaldırılmış, kubbenin üstü yeniden kiremitle kaplanmıştı. 1921'e doğru da yapı temellerine kadar yıktırılarak ortadan kaldırılmıştır. Ancak bu tarihî bina tamamen unutulmuşken yıllar sonra gazetelerde Platon'un mezarının bulunduğu dair haberler çıkmış, bunlara cevaplar veril-

miş, arkasından da her şey yeniden unutulmuştur.

Eflâtun Mescidi, mevcut çok sayıdaki fotoğrafına göre Orta Bizans dönemine (842-1204) ait ve plan bakımından İç Anadolu'daki Bizans kiliselerinin benzeri bir yapı idi. Türkler Anadolu'ya XII. yüzyıldan itibaren hâkim olduklarına göre bu kilise IX-XI. yüzyıllar içinde yapılmış olmalıdır. Dış mimarisi Osmanlı döneminde çok değişmiş, masif bir kitlenin üzerinde iki sıra kör kemer ve pencerelerle hareketlendirilmiş çok yüksek kasnaklı bir kubbeden ibaret bir yapı görünümü almıştır. Binanın güney cephesine Türk devrinde yüksek bir sivri kemer içinde esas giriş açılmıştı. Mihrap da içeride bu duvarda bulunuyordu.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Karaman Defteri*, nr. 387; Herevî, *Kitâbü'z-Ziyârât: Guide des lieux de pèlerinage* (nşr. ve trc. J. Sourdel-Thomine), Damas 1957, s. 59, 132; Yâkût, *Mu'cemül-büldân* (nşr. G. Wüstenfeld), Leipzig 1869, IV, 204; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 616; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, 21; Mme B. de Khitrowo, *Itinéraires russes en orient*, Genève 1889, s. 256; D. K. Holl, *Philoklos von Ikonium in seinem Verhältnis zur den Grossen Kappadoziern*, Tübingen-Leipzig 1904; W. Ramsay, *Pauline and other Studies in Early Christian History*, London 1906, s. 170; a.mlf. — G. L. Bell, *The Thousand and One Churches*, London 1909, s. 403-404; F. W. Hasluck, *Christianity and Islam Under the Sultans*, London 1929, I, 17, 22; II, 363-369; a.mlf., "Plato in the Folklore of the Konia Plain", *Annual of British School at Athens*, XVIII, London 1911-12, s. 265-269; F. Nâfiz Uz-luk, *Fâtih Devrinde Karaman Eyâleti Vakıfları Fihristi: Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivindeki Deftere Göre*, Ankara 1958, s. 28, nr. 11; Mehmed Önder, *Mevlâna Şehri Konya*, Konya 1962, s. 456; Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 351-353; a.mlf., *Tarih Hazinesi*, sy. 7, İstanbul 1951; SF, XXIV/693 (1318), s. 69; Şehbâl, IV/90, İstanbul 1329, s. 348; Abdülkâdir Hamdizâde [Erdoğan], "Saat Kulesi", *Ocak*, sy. 14, Konya 1334, s. 115-116; B. Pace, "Ricerche archeologiche nella regione di Conia-Adalia-Scalanova 1914 e 1919", *Annuario della R. Scuola Arch. di Atene e delle missioni Italiane in Oriente*, III ve VI-VIII, Bergamo 1926, s. 353-354; Mesut Koman, "Konya Şehrinde Selçuklilerden Evvelki Devirler", *Konya Halkı Dergisi*, sy. 5 (1937), s. 312; Ekrem Kâmil, "Hicrî Onuncu - Milâdî Onaltıncı Asırda Yurdumuz Dolaşan Arap Seyyahlardan Gazzî-Mekki Seyahatnâmesi ve Menâzirü'l-avâlim", *İÜ Tarih Semineri Dergisi*, I/2, İstanbul 1937, s. 29; Adnan Adivar, "İlme Hürmet de Hamiyettir", *Cumhuriyet*, İstanbul 3 Mart 1951; Semavi Eyice, "Konya'nın Alâeddin Tepesinde Selçuklu Öncesine Âit Bir Eser: Eflâtun Mescidi", *STY*, IV (1970-71), s. 269-302.

SEMAVİ EYİCE

EFRÂD

(افراد)

Hız Peygamber'e
en mükemmel şekilde uyarak
ferdiyet tecellisine mazhar olduğu
ve kutbun gözetimi dışında
bağımsız hareket ettiği ileri sürülen
veliler için kullanılan tasavvuf terimi
(bk. RİCÂLÜ'L-GAYB).

EFRÂSİYÂB

İran millî destanında
İran düşmanı olarak gösterilen
Turan hükümdarı.

Adı Eski Farsça (Avesta dili) metinlerde Frangrasyan, Orta Farsça'da (Pehlevî dili) Frasyav, Frasiyâk, Frangrasyâk; Arapça kaynaklardan Taberî'de (*Târîh*, I, 339, 453) Frâsiyâb ve Frâsyât, Mes'ûdî (*Mürâcû'z-zeheb*, II, 117) ve Bîrûnî'de (*Âşârü'l-bâkiye*, s. 104) Ferâsiyâb, Seâlibî'de (*Ğurer*, s. 15, 106-108, 111-137 vd.) ve İran millî destanı Firdavsi'nin *Şâhnâme*'sinde (I, 197) Efrâsiyâb (Afrâsiyâb) olarak geçer.

İran efsanevî tarihinde korkunç bir savaştı ve büyük bir kumandan olarak geçen Efrâsiyâb, kötülük ilâhî Ehrimen'in yeryüzündeki temsilcisi sayılır ve şeceresi yedi göbekte yine efsanevî hükümdarlardan Ferîdun'a ulaşır. Babası Peşeng, Ferîdun'un torunlarından Zâişman'ın (Zâd-san) oğludur. Efrâsiyâb *Avesta*'da hilekâr ve kötü insan tipini temsil ettiği gibi İran ırkının da baş düşmanı olarak gösterilir. Efrâsiyâb yer altında, duvarları demirden kale içinde bulunan 100 sütunlu bir sarayda yaşar. Bu saray güneş, ay ve yıldızlarla aydınlanır. Saray Efrâsiyâb'ın sihirle donatılmış olup içinden su, şarap, süt ve yoğurt (mast-ı zete) ırmakları akar. Efrâsiyâb, hükümdarlık güç ve yeteneği olan "fer"i ele geçirmek için birçok teşebbüste bulunursa da onu elde edemez. Ferre sahip olmak için dünyanın yedi iklimini dolaşır. Bu gezisi sırasında sadece kısa bir süre için onu elde edebilir. İranlılar, ülkelerini işgal eden Dahhâk'ın dedesi Zeynigev'e karşı Efrâsiyâb'dan yardım isterler. Efrâsiyâb Zeynigev'i kovar ve bir süre ferre kavuşmuş olur. Pehlevî kaynaklarından *Meno Hred*'e göre Ehrimen, Efrâsiyâb ile Dahhâk ve İskender'i ölümsüz kılar. Ancak Ahura Mazda onları ölümlü hale getirir. Buna karşılık Ehrimen de Cemşîd, Ferîdun ve Keykâvus'u ölümlü yapar. Genellikle çok uzun ömürlü olduğu kabul edilen Efrâsiyâb'ın 400-2000 yıl yaşadığı rivayetlerine rastlanır.

Efrâsiyâb'ın belli başlı nitelikleri arasında yıkıcılığı, suları ve nehirleri kurutması, kıtlığa ve kuraklığa sebep olması zikredilir. Özellikle yağmur yağdırmaması bakımından Hint kötülük tanrısı Vrtra'ya benzermektedir. Taberî'nin sözünü ettiği, Zerdüştiler'in en büyük bayramlarından üçüncüsü olan Sular festivali, âbân ayının âbân gününde Zav'ın Efrâsiyâb'ı yendiği zamana rastlar. Efrâsiyâb'ın yeryüzünü harap etmesi, yeryüzü tanrıcısı Spendârmert ile evlenmesi efsanesiyle birlikte anlatılır. Bu efsane Bîrûnî'nin, İran ile Turan arasındaki sınırı tesbit için teklif edilen ok atma hakkındaki rivayetini de etkilemiş, yeryüzünü yöneten melek Esfendermad ünlü okçu Are'si çağırması ve ona ok attırmıştır. Bir rivayete göre Demâvend dağından, başka bir rivayete göre de Âmul'den attığı ok Merv'e düşmüş ve burası İran'la Turan arasında sınır kabul edilmiştir.

İran millî tarihinin bir bölümü içinde yer alan Efrâsiyâb efsanesi, Orta Asya bozkırlarındaki göçebelere tarafından İran'a karşı girişilen saldırılarla ilgi kurularak birçok rivayetle birleştirilmiştir. Nitekim bu hikâyelerin çoğu, birkaç hükümdar döneminde kuzeydoğudan yapılan hücumlarla ilgili görülmektedir. Sâsânîler döneminde (226-632) doğudan gelen saldırılar, Orta Asya'daki saldırıların hatırasını güçlendirip onların canlandırılmasına yaradı. Bu yüzden Efrâsiyâb hikâyeleri, sadece Saka kabilelerinden bir bölümünün değil aynı zamanda Hunlar, Heftalitler ve Türkler'in saldırılarını da yansıtmaktadır.

Efrâsiyâb hikâyelerindeki birbirini takip eden olaylar, İslâmî döneme ait kaynaklarda şöyle anlatılır: Efrâsiyâb'ın İran'a ilk saldırısı Minûçih'r'in oğlu Nodard dönemine rastlar. Efrâsiyâb'ın babası Peşeng İran'ın zayıflığından faydalanarak oğlunu İran'a saldırtır. Nodard öldürülür ve Efrâsiyâb on iki yıl İran'a

Efrâsiyâb'ın yakalanışını gösteren bir minyatür (Oriental Miniatures, Taşkent 1980, rs. 40)